

ULTIMA ESPERANZA BOOKS

Påminnelser

*Om sex nordiska
författare
väl värda att
lära känna*

Tryggve Lundgren

Innehåll

Förord: Påminnelser	sid 7
Bertil Sundborg <i>lärd forskare och till slut romanförfattare</i>	sid 11
Olle Strandberg <i>skarpsynt reporter och globetrotter</i>	sid 22
Hugo Swensson <i>oförliknelig skildrare av de svenska läroverken</i>	sid 39
Martin Koch <i>arbetarförfattare och stockholmskildrare</i>	sid 58
Hans Scherfig <i>satirens mästare</i>	sid 66
Sigurd Hoel <i>romanförfattare, essäist och kulturbärare</i>	sid 76

Påminnelser

I den här boken har jag valt att presentera några av de författare som följt mig sen ungdomen och in i pensionsåldern. Deras böcker har jag läst flera gånger och för varje gång jag läser dem konstaterar jag att de håller, ja, ibland tycker jag till och med att de blivit bättre med åren. Kanske beror detta på återseendets glädje. Det kan också bero på att man själv förändrats och därför läser på ett nytt sätt. Sen är det tyvärr också så att man har glömt mycket av det man trodde sig komma ihåg men detta gör å andra sidan omläsningen så mycket roligare. Hur är det med dig, käre läsare? Vad kommer du ihåg av de böcker du en gång läste och tror att du känner väl till? Testa och jag är rätt övertygad om att du kommer att häpna.

De sex författare som jag kommer att ta upp är alla borta, men det är min övertygelse att deras böcker äger en kvalitet av bestående art och att det därför vore tråkigt om de inte kunde överleva och finna en ny publik trots att de skrevs för mer än femtio år sedan, vilket för dagens unga verkar vara mycket länge sedan. En del av författarna var på sin tid kända och väletablerade. Det gäller till exempel dansken **Hans Scherfig** vars satiriska romaner skakade om Danmark under efterkrigsåren men även nådde en svensk publik, och norrmannen **Sigurd Hoel** som väl kan sägas vara den kanske mest

framträdande norska kulturpersonligheten under tre decennier fram till sin död 1960. Han var dessutom flykting i Sverige under kriget, skrev i Dagens Nyheter och var nära bekant med svenska författarkolleger.

Av de svenska författare som behandlas i den här boken var **Olle Strandberg** på väg att få ett större genombrott med sina reportageböcker, sina artiklar i Vecko-Journalen och sina radioframträdanden, då han tragiskt omkom 1956, endast fyrtiosex år gammal. **Hugo Swensson** åtnjöt en viss berömmelse för sina skolromaner som jag menar är oöverträffade när det gäller att skildra skolan inifrån. Han berättar visserligen om en tid för länge sedan, men förhållandet lärare—elever, lärare—kolleger, lärare—rektorer och annan överhet känns nog igen även idag. Allt har inte ändrat sig.

Mest bekant av bokens svenska författare är säkert **Martin Koch** vars roman *Guds vackra värld* är en klassiker, vilket tyvärr inte betyder att den är så känd längre som den en gång var.

Så gott som helt okänd för dagens publik är **Bertil Sundborg** som inte var romanförfattare i vanlig mening utan forskare, privatlörd och som dessutom skydde allt vad offentlighet hette. Icke desto mindre skrev han *Den skiten Per Andersson* på sin ålders höst och det är en märklig roman, om det nu är en roman.

Nästan inga av de böcker som här tas upp går att köpa i en svensk bokhandel. Norsk och dansk litteratur på originalspråket går överhuvud taget knappast längre att köpa där. Däremot är Scherfigs och Hoels böcker översatta till svenska, så de går att få tag på utan att man skall behöva ta kontakt med Oslo eller Köpenhamn.

För att få tag i böckerna rekommenderas *bokborsen.se* på nätet eller biblioteken som fortfarande kan ha titlarna även om de hamnat djupast nere i magasinet. Man kan nog också finna en och annan bok i ett antikvariat och om man känner lite äldre människor som läst böcker kan det löna sig att titta i deras bokhyllor. Mycket har säkert skattat åt förgängelsen och det börjar bli sent på jorden för romanernas fortsatta existens, om ingenting drastiskt görs för att rädda dem till glädje för kommande generationer.

Jag har i presentationen av de behandlade böckerna strävat efter att inte avslöja för mycket. Om jag inte till fullo lyckats med det, ber jag läsaren om överseende. Det är inte alltid så lätt att säga lagom mycket. Det har också varit min avsikt att låta författarnas röster höras så mycket som möjligt. Därför använder jag citat hellre än referat. När det gäller de danska och norska citaten har jag valt att inte använda svenska översättningar. Inte för att dessa skulle vara dåliga, men vill man höra författarens egen röst skall man helst läsa hans eget språk. Scherfig skrev på danska och Hoel på norska, det är inte detsamma som svenska, men med en liten ansträngning är båda språken fullt begripliga för en svensk. Längre är inte avståndet mellan de tre nordiska språk som det här gäller.

Efter varje författarpresentation finns en kort litteraturlista på böcker som jag behandlar eller citerar. Där uppger jag också vilken upplaga jag använt men anger också i förekommande fall inom parentes utgivningsåret.

Visby november 2016

Tryggve Lundgren

Bertil Sundborg (1904-1986)

– lärd forskare och till slut romanförfattare

Han dök upp hemma hos oss i mitt föräldrahem på Valhallavägen i Stockholm och brukade stanna tre, kanske fyra veckor. Mina äldre systrar hade flyttat hemifrån och det fanns gott om plats i den stora lägenheten. Han hette Bertil Sundborg och var en gammal vän till min pappa från studieåren i Göteborg. Nu bodde han i Broddetorp i Västergötland, där han också hade sina rötter, tillsammans med sin hustru, göteborgskoloristen och porträttmålaren *Aina Marmén-Sundborg*.

Jag vet inte när han började göra sina besök hos oss. Hans officiella ärende i Stockholm var att besöka Kungliga Biblioteket, KB, och andra forskningsinstitutioner, men lika viktigt var det säkert för honom att träffa vänner som bodde i Stockholmstrakten. De var förutom mina

föräldrar tre till antalet och inte vilka som helst: *Gunnar Ekelöf*, *Olof Lagercrantz* och målaren *Ragnar Sandberg*.

Ekelöf bodde i Sigtuna och Lagercrantz var vid den här tiden chefredaktör för *Dagens Nyheter* och ständigt i farten, vilket inte hindrade honom från att skjutsa omkring Bertil i Stockholm och dess omgivningar i sin bil, när han hade tid eller tog sig tid. Även mina föräldrar hade sina jobb att sköta, medan Bertil hade hur mycket tid som helst att umgås och då dög till och med jag. Han var alltid vänlig och pratade gärna med mig, men det var först när jag kom upp i gymnasieåren som jag verkligen började uppskatta honom och förstå vad han pratade om. Kanske var det inte så mycket samtal, men som den skickliga umgängesmänniska han var lyssnade han artigt till mina funderingar, inte minst om litteraturen som jag blivit mer och mer intresserad av. Men först och främst talade han själv. Han var en fantastisk berättare och han hade en märklig förmåga att få lyssnaren att känna sig delaktig i det han berättade om. Hans pedagogiska knep var nog att han behandlade lyssnaren som jämbördig även om denne var en ung spoling mer än fyrtio år yngre än han själv. Och vad talade han om? Om de stora samhällsfrågorna, om Vietnamkriget, om ungdomsrevolten, om kapprustningen och atombombshotet? Nej, nej, nej! Han läste inte ens tidningen. Pratade han om den moderna litteraturen? Nej, den hade han inte läst. Han läste bara det som angick honom, sa han.

Han berättade gärna om hur han som ung kom att vistas länge i Paris, där han bland annat försörjde sig som mannekäng. Han bevarade livet ut sin smärta figur som han nog var lite stolt över. Annars var det konst,

fransk litteratur och ett rikligt umgänge som gällde. Återbördad till fosterjorden blev han filosofie licentiat, men istället för att göra akademisk karriär blev han redaktör för konsttidningen Paletten i Göteborg. Han översatte också fransk poesi och tolkade bland andra Villon, Verlaine och Baudelaire.

Men hans stora livsprojekt kom att röra svenskt och franskt 1600-tal. Han intresserade sig särskilt för barockdiktaren *Skogekär Bergbo* och gav ut två textkritiska upplagor med inledning och utförliga kommentarer av *Venerid* och *Fyratijo små Wisor*. Vem som gömde sig bakom pseudonymen Skogekär Bergbo hade länge varit en av svensk litteraturs segaste debattfrågor. *Venerid* uppges vara skriven 1680 och *Fyratijo små Wisor* 1682 och den traditionella uppfattningen var att författaren var hovrättspresidenten Gustaf Rosenhane. Debatten inleddes av Johan Nordström 1917 när han i en uppsats i *Sammlaren* menade att ett tredje verk av Skogekär Bergbo, *Thet swenska språketz klagemål* från 1658 i själva verket var skrivet före Gustav II Adolfs död 1632 och då var Gustaf Rosenhane ett barn. Däremot, menade Nordström, att Gustaf Rosenhanes äldre bror Schering (1609-1663), också han jurist och framgångsrik chefsförhandlare under westfaliska freden och ambassadör i Paris, hade de kunskaper som Klagemålets författare måste besitta. Kungen som åsyftas i Klagemålet skulle inte vara Karl X Gustav utan Gustav II Adolf. Nordström fick stöd för sin uppfattning av Eskil Källquist i en avhandling från 1934 och även Henrik Schück anslöt sig till denna mening.

I början av 1950-talet togs åter frågan upp om vem

som kunde dölja sig bakom pseudonymen Skogekär Bergbo och Sundborg gav sig in i den genom att i inledningen till Veneridutgåvan lansera en djärv teori:

Jag ville i pseudonymen utläsa inte bara författarens namn utan också namnet på Venerid, hans okända älskade, och nådde på olika vägar fram till / - - - / namnchiffren G.R. och E.S., det vill säga Gustaf Rosenhane och Ebba Sparre / - - - /

I en fotnot förklarar Bertil Sundborg att kanslipresidenten Bengt Oxenstierna var en av Ebba Sparres beundrare ”och ett kort tag också förlovad med henne, förlovningen bröts emellertid av drottning Christina” (inledningen till Fyratijo små visor, s. 16)

För Sundborg stod det nog hela tiden klart att det var Gustaf Rosenhane, inte hans äldre bror Schering eller någon annan, som gömde sig bakom pseudonymen och han kom att stödja denna uppfattning genom omsorgsfulla arkivstudier och vetenskaplig noggrannhet och källkritik i bästa Weibullska tradition. Men hans intresse för tiden, särskilt från 1640 fram till 1658, det vill säga under Kristinas och Karl X Gustavs regeringstider, med ett för svenska förhållanden unikt, påkostat hovliv, med sina ”baletter och galanterier”, bara växte och växte. Han drog sig tillbaka från vanligt arbetsliv och levde ytterligt sparsamt på sitt ställe i Västergötland och med tiden blev han nog mera bekant med Rosenhanarna och den övriga eliten kring drottning Kristina än med sina samtida medmänniskor som tedde sig tämligen ointressanta i jämförelse med dessa. De var alla skrivande personer och i deras brev och dagböcker som de lämnat efter sig lärde Sundborg känna dem och förstå deras karaktärer. Att

den framgångsrike tiobarnsföräldern Schering Rosenhane knappast hade tid och framför allt inte fantasi nog att skriva de sorgsna, romantiska sonetterna framstod som självklart. Däremot stämmer andan i sonetterna utmärkt samman med den melankoliska ungarkele Gustafs temperament. Han hade i sin ungdom också vistats i den miljö som skildras i *Venerid*. Men den kanske viktigaste pusselbiten i Sundborgs argumentation gäller tiden och själva identifikationen av den hemlighetsfulla kvinnan i *Venerid* som är centralgestalten i baletterna och galanterierna på Kristinas tid:

Men med bilden av *Venerid* på scenen följde genast ett bestämt namn: Ebba Sparre, ”den sköna Sparren”, hovets mest firade skönhet och drottningens förtrogna. Det var hon som uppbar Venusrollen i baletterna; anspelningen låg redan i själva namnet ”*Venerid*”, den Venus tillhöriga, och sonetternas *skön Venerid, den sköna Venerid* svarade mot Ebba Sparres stående epitet ”den sköna” (inledningen till *Venerid*, s. 35).

I sonett 68 i *Venerid* heter det:

Vem är så skön, vem är begåvad med de seder
som den mig fångat har, I nymfer, ibland eder?
I säje alla det som jag, att hon er övergår
och att hon visst är värd den ära hon av mig får.

Med stöd av brev och dagboksanteckningar tycker sig Sundborg se

/---/ sonettsamlingen som en exakt och verklighetsnära skildring från Christinahovet; med en viss överraskning återfinns man i dem uttryck och vändningar som kunde ha stått i sonetterna och teckningen av *Venerid* verkar porträtt av *Ebba*

Sparre sådan hon möter oss i sina egna brev: preciosa och mänsklig, gäckande och passionerad, öppen och hemlighetsfull.” (inledningen till *Fyratjo små wjsor*, s. 83)

Att Ebba Sparre måste ha varit något alldeles extra är inte så svårt att förstå. Med henne kom Sundborg att syssla i flera decennier. Hans bok om henne torde ha varit i stort sett färdig redan på femtioalet när min pappa som en av de få invigda läste den. Men Bertil Sundborg var inte nöjd med sitt verk utan ändrade och skrev om, ändrade och skrev om i det oändliga. Kanske förstörde

Friherrinnan
Ebba Sparre
porträtterad
av den franske
målaren
Sébastien
Bourdon.

han boken genom att överarbeta den, kanske, och det är faktiskt troligt, ville han helt enkelt inte bli färdig. Det blev i alla fall resultatet av hans möda. Det blev aldrig någon bok om "den sköna Sparren", åtminstone inte utgiven, men däremot blev det något annat som också hade med människorna från Kristinas tid att göra.

År 1967 gav Sundborg ut "*Den skiten Per Andersson*" *En lycksökare från Christinas tid* och i förordet till boken skriver Sundborg på sitt karaktäristiskt ödmjuka sätt:

Det var aldrig min mening att skriva en bok om denne Per Andersson. Jag var ute i allvarligare ärende och samlade material till ett arbete om Christinahovets lärde och den internationella libertinrörelsens svenska adeptter. Men han tvingade sig på mig. Överallt där något hände i tiden stötte jag på honom. Han är i Paris under Fronden och skymtar i bakgrunden till den så kallade messeniska sammansvärjningen, dyker upp bland herrarna i drottning Christinas följe när hon 1654 lämnar Sverige och är med i Fontainebleau 1657, träffar samman med Karl X Gustaf under fälttågen i Polen och Danmark och tycks också haft äran att möta kardinalen Mazarini. Man fick intrycket att han – för att låna en fransk författares ord om en av sina figurer – var en korsväg för tidens människor och händelser (s. 7).

Vem var då denne *Per Andersson* eller *Peder Appelman* som han mestadels kommer att kalla sig? Mycket lite är känt om hans tidiga år men han tycks vara född i Hagebyhöga socken nära Vadstena på en gård som heter Appelberga.

Men någon sådan gård tycks inte ha funnits. Inte heller födelseåret är helt klart. Det finns några att välja på. Klart är emellertid att han studerat vid Linköpings läroverk där han finns antecknad i skolkatalogen. Det var vanligt att unga, fattiga djäknar tjänade som informatorer till barn i välbärgade familjer och som sådan kom han till *Schering Rosenhane* som vid denna tid var landshövding i Östergötland och bodde på slottet i Linköping. Det var där som Per fick tillfälle att träffa Rosenhanes yngre, ogifta syster *Märta*. Detta blev upprinnelsen till ett långt och plågsamt, men också inte så lite paradiskt drama där framför allt den framgångsrike vältalaren, Sveriges chefsförhandlare vid westfaliska freden och ambassadören i Paris, Schering Rosenhane, gör bort sig efter noter i sina försök att hålla Per borta från syster Märta.

I en värld där släkt och märkvärdiga anor var allt hade inte Per eller "den skiten Per Andersson" som han kallas av Rosenhane mycket att komma med, men det skulle visa sig svårare än man kunde tro för Rosenhane att bli av med honom. För att hålla Per borta från Märta har han Per hos sig på ambassaden i Paris, och när Per vill hem till Sverige och Märta som nyss fött hans barn, tillfångatas han i norra Frankrike på Rosenhanes begäran. Han frigges dock ganska snart genom goda kontakter med andra inflytelserika unga svenska herrar på bildningsresa i kulturens centrum.

Rosenhane kan inte hindra Per från att återse Märta som för sin del på intet sätt tagit avstånd från sin forne älskare. Tyvärr finns inte deras brevväxling kvar. Vad vi däremot vet är att Schering Rosenhane inte ger upp sina försök att sätta åt Per, och han vägrar envist att ge sitt

tillstånd till Pers önskan att få gifta sig med Märta. Den 9 mars 1650 drar Rosenhane Per inför självaste riksrådet där han anklagar Per för att ha "lägrat en svensk adelsjungfru" men också

umgåtts med jesuiter och fått hjälp av dem, lurat franske kungen, utspritt falska rykten om Rosenhanarna, gjort sig till hustjuv och åtskilligt till. För likartade men närmast mindre svårartade brott hade Lars Wivallius ett par årtionden tidigare hamnat på Kajaneborg. (Sundborg, s. 13)

Efter Rosenhanes vältaliga men oprecisa anklagelseakt där han även menar att Per farit fram med trolldom för att få Märta dit han ville är det Pers tur att ge sin syn på saken. Han nekar inte till rådsherren Knut Posses påstående att "han sökt att bruka henne" men påpekar att skulden var lika mycket hennes som hans. Enligt Sundborg är Pers försvar klart och redigt och när sedan saken kommer inför självaste drottning Kristina får Per hennes stöd. Däremot blir det inget äktenskap med Märta. Istället kommer Per Andersson eller Peder Appelman, som han nu kallar sig sedan han adlats av drottningen, att följa henne i landsflykten. Han gör för hennes räkning hemliga resor runt om i Europa och blir guvernör över Pommern och sin egen slottsherre, men hans lycka varar inte beständigt. Hans liv är som taget ur en pikareskroman. Sundborg följer den rika korrespondensen som mestadels förs på franska mellan Kristina och Per (Peder) och hon är inte lätt att tas med: ibland är det ingen hejd på hur duktig Appelman är, men hans fall nalkas när hennes missnöje ökar – det gäller framför allt ekonomiska angelägenheter – och till slut är onåden

definitiv. Han avsätts från sitt guvernörskap i Pommern och vräks från sitt gods, men det innebär emellertid inte att Appelman är knäckt och helt ute ur leken. Kristina som aldrig glömmet att hon egentligen är drottning av Sverige hotar gång på gång med att komma tillbaka till Sverige och ju närmare hon kommer landet, desto ängsligare blir förmyndarregeringen och dess ledare, den forne Kristinagunstlingen Magnus Gabriel de la Gardie. Per underhandlar med förmyndarregeringen och har naturligtvis mycket att berätta om drottningen i vars tjänst han varit så länge. Han lyckas också skjuta upp de rättsliga processer som hotar honom från den abdikerade drottningens sida. I detta låg inget unikt. Det vanliga vid den här tiden var att processerna, och de var många, drog ut på tiden och ärvdes av de inblandades efterlevande. Att det inte bara var sanningen i strikt juridisk bemärkelse som styrde utgången av dessa verkar mer än troligt.

Bertil Sundborgs bok *Den skiten* Per Andersson är något så ovanligt som en dokumentär roman i ordets sannaste bemärkelse. Författaren lägger pussel men hans metod är historikerns. Han följer det enorma källmaterialet och har alltid stöd för sina uppgifter. Han påstår inte saker som han inte vet och är han osäker redovisar han detta öppet. Som läsare kan man ibland känna en viss övermåttad, men den är av övergående art. Inför Sundborgs berättarglädje, enorma beläsenhet och eleganta, välformulerade språk är det bara att buga, bocka och ta emot. Det är en bok som tål att läsas gång på gång, en svensk klassiker.

Böckerna

Bertil Sundborg, "Den skiten Per Andersson" En lycksökare från Christinas tid (1967)

Skogekär Bergbo, Venerid Med inledning och kommentarer av Bertil Sundborg (1951)

Skogekär Bergbo, Fyratijo små wijsor Med inledning och kommentarer av Bertil Sundborg (1955)

Olle Strandberg (1910–1956)

– skarpsynt reporter och globetrotter

På kvällen tuffade vi in i Niamey, där stadens enda hotellvärd misstänksamt inkvarterade oss i en avsides belägen bungalow.

Vi var för trötta att tvätta oss utan kröp in under moskitnäten och slocknade. Två timmar senare vaknade vi mitt i en termitstack. Insekterna hade brutit sig igenom ett hål i väggen och svärmade på lergolvet, där de sorgligt nog tappade vingarna och övergick till en krälände tillvaro. Sedan kom en härskara av paddor in genom den öppna dörren och åt upp termiterna. Och sedan kom fyra svarta

ormar in och åt upp paddorna. Sedan somnade vi – vi orkade inte följa denna kulinariska succession *to the bitter end*.

Det skulle vara mycket att säga om staden Niamey, men det bjuder mig emot att använda grova och obscena uttryck – åtminstone i skrift. Stadens planläggning är utan tvivel magnifik: den okända grundläggaren har tänkt sig kilometerlånga boulevarder mellan ståtliga administrationsbyggnader, en ny *ville lumière* i det svartaste Afrika. Tyvärr har det inte blivit så. Det hela har sackat ihop i regnet och vätan, byggnaderna har tappat rappningen, fått stora fukteksem och satt sig på bakhasorna då lerväggarna smält i hettan. Allting möglar: murar, plakat och kläder, ja, efter en veckas vistelse i staden upptäckte Hassner att det började växa ut ett slags gröna svampar ur örönen på oss. (*Jambo*, s. 41-42)

Citatet ovan är taget ur en reportagebok av Olle Strandberg som på 1950-talet reste ut i världen och skrev om sina intryck för en svensk publik som ännu inte visste särskilt mycket om världen utanför Europa om ens det. Det var inte länge sedan andra världskriget var slut och gränserna öppnades och charterturismen låg ännu i sin linda. Men den typen av turism var ingenting för Olle Strandberg. Hans mål och intressen var betydligt vidare. De handlade om att verkligen se och uppleva på ett djupare plan och att förverkliga de drömmar om det Stora Äventyret som hade varit hans ända sen tidiga ungdomsår efter grundlig läsning av Swifts *Gulliver*, Defoes *Robinson Crusoe*, Kiplings *Djungelboken*, Stevensons *Skattkammarön* och andra klassiker.

Citatet ur Strandbergs *Jambo* berättar om Afrika åren före de afrikanska staternas politiska självständighet. Strandberg och fotografen Rune Hassner har efter en äventyrlig färd i jeep genom Sahara nått dåvarande franska Västafrika. Istället för öknens torra och törst får de nu känna på monsunregnens fukthelvete vilket livfullt beskrivs på typiskt Strandbergsmanér: rakt in i situationen, en anekdot på det otroligas gräns med smaskiga detaljer och sedan författarens lätt ironiska men mestadels vänliga, humoristiska kommentarer, överraskande ordval och jämförelser, liknelser, metaforer, kontraster med mera ur den ymnigt flödande stilistiska skattgömma som fanns i hans huvud.

”Olle Strandberg föddes 1910, som son till välbärgade men hederliga föräldrar. Han var ett flitigt och vackert barn, som redan vid unga år började irra omkring på jordklotet, driven av ett starkt intresse för vin, kvinnor och lärdomshistoria. 1942 blev han fil.dr i dessa ämnen och ägnade sig sedan åt de mest skiftande sysselsättningar.”

Så här berättar Strandberg själv om sin bakgrund enligt vännen Lars Ulvenstam som citerar honom i förordet till *Lättjans öar* som utkom året efter Strandbergs död 1956. Efter att ha doktorerat med en avhandling om den unge Urban Hjärnes kärlekslyrik lämnade Strandberg det akademiska livet och blev fri skribent och reporter. Han tillhörde den generation som efter andra världskrigets slut fick möjligheten att resa ut i världen och den möjligheten tog han vara på med besked. Han blev globetrotern som rapporterade, kåserade och presenterade sina intryck och upplevelser i *Vecko-Journalen* och tidningen *Vi* men också i radio och hade *TV:n* kommit några år tidigare